

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI: 509-510

YIL: XLIII

EYLÜL-EKİM 2005

ORTA KARADENİZLİ’NİN KİMLİĞİ*

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Orta Karadeniz kültürünün tahlil edilerek anlaşılma ve değerlendirilmeye çalışıldığı ilmi bir çalışmada, bu kültürün yaratıcısı olan insanların, kim olduklarını araştırmak öncelikli sorunlardan birisidir. Gerçekten, orta Karadenizliler kimdir? Nereden geliyorlar? Nereye gidiyorlar?

Orta Karadenizlilerden zaman zaman mektuplar alıyorum. Bu mektuplarda dile getirilen ortak soru şudur: Ben falan köyde ya da kasabada yaşıyorum. Ailemin tarihini araştırmak istiyorum. Beş altı nesil geriye gidebiliyorum. Daha sonrasını bilmiyorum. Bu bölgede çeşitli milletlerin yaşadığı, farklı devletlerin kurulduğu, farklı kültürlerin mevcut olduğu söyleniyor. Biz kimiz? Bu konuda bize yardımcı olur musunuz? Soru aynı... İnsanlık sorusu... Kimiz? Nereden geldik nereye gidiyoruz?

Kimlik, bir kimsenin ya da bir grubun ayırt edici özelliğini oluşturan, onun başkalarından ayırt edilmesini ve kendini kendi olarak bilmesini sağlayan temel özelliği olarak tanımlanmaktadır. Kimliğe eski tabirle *hüviyet* de denilmektedir. Hüviyet’i, İslam filozofları, “bir şeyin cevheri ve zâtı” anlamına gelen *hüve* kelimesinden türetmişler ve bunu *varlık* kavramını ifade etmek için kullanmışlardır. Bugün felsefi bir kavram olmaktan daha çok, sosyokültürel bir kavram olarak, genellikle kişilerin ve toplumların kendilerine has özelliklerini ifade etmek için, kimlik sözcüğüyle eş anlamda kullanılmaktadır. Ancak, bu açıdan felsefi

* Bu yazı, 06-11 Eylül 2005 tarihleri arasında Ordu’da gerçekleştirilen *Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu*’nda “Kimlik” adıyla bildiri olarak sunulmuştur.

anlamı da önemlidir, çünkü kişinin ya da grubun kendi olabilmesi, var olmasına ve varlığını özel kılacak yaratıcılıklar içinde bulunabilmesine bağlıdır.

Evet, orta Karadenizlilerin fert ya da toplum olarak *kimliği* ya da *hüviyeti* nedir?

Bu soruya cevap verebilmek için yöntem olarak bugün yaşayan orta Karadenizli bir ferdi ele alarak, kimlik açısından onun özelliklerini tahlil etmekle işe başlayacağım. Örnek olarak incelenen kişinin temel özelliklerinin, Orta Karadeniz toplumunun geneline teşmil edilip edilemeyeceğini sorgulayacağım. Daha sonra, sorgulamayı zaman içinde geriye doğru götürerek, bu toplumun ilk insandan günümüze, bölgede yaşamış olan topluluklardan, etnik gruplardan, siyasî örgütlenmelerden, yani devletlerden hangisiyle ilişkili olup olmadığını açıklamaya çalışacağım.

Örnek şahıs, çok yakından tanıdığımı sandığım birisi. Adı Mehmet. Mehmet, Hoşkadem köyünde doğmuştur... Dolayısıyla, kendi iradesi dışında Hoşkademli olmuştur. Hoşkadem, Kabataş'ta; Kabataş Ordu'da; Ordu, Karadeniz bölgesinde; Karadeniz bölgesi de Türkiye'dedir. Demek ki, Mehmet, yine iradesi dışında, Kabataşlı, Ordulu, Karadenizli ve Türkiyeli olmuştur... Mehmet, köyde doğduğu ve çocukluğu orada geçtiği için, çiftçi ya da köylü sayılabilir... Bu da iradesi dışında olan bir şeydir... Mehmet, ilk ve orta öğrenimini Ordu'da, yüksek tahsilini Ankara'da tamamlamış, Avrupa'da doktora yapmıştır... Yurda dönmüş; üniversitelerde akademisyen olarak çalışmış ve öğrenci yetiştirmiştir... Görülüyor ki, Mehmet, araştırmacı, bilim adamı ve eğitimci kimliğine sahiptir... Bazı bilim kuruluşlarının ve sivil toplum örgütlerinin üyesidir. Dolayısıyla bu kuruluşlardan her birine göre, ayrı bir kimliğe sahiptir... Mehmet bu kimlikleri başkalarından tevârüs etmemiş; içinde yaşadığı şartların sunduğu imkanları değerlendirerek kendi iradesiyle ve emeğiyle kazanmıştır...

Ayrıca, Mehmet, Türk ve Müslüman olduğunu da söylemektedir. Çünkü, Türklerin ülkesi olan Türkiye'de yaşamaktadır ve bu ülkenin büyük ve egemen toplumunun kimliğini oluşturan Türk milletine mensuptur. Atalarından Müslümanlığı tevarüs etmiştir; bununla birlikte, İslâmiyet'i inceleyerek onun bilincine de varmıştır. Mehmet, Müslüman'dır ama, aynı zaman da laik ve demoktrattır. Çünkü kişilerin inancına karışmaz. Devletin inançlar karşısında eşit mesafede durmasını ister.

Devlet, sosyal ve siyasî örgütlenmenin en üst merhalesidir. Bir devlete mensubiyet açısından, Mehmet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vatandaşdır. Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olmak için çabalamaktadır. Eğer bu istek olumlu sonuçlanırsa, Mehmet, Avrupa Birliği üst kimliğini de kazanmış olacaktır. Acaba, diğer ülkeler ve milletlerle ilişkiler açısından Mehmet, nerede durmaktadır. Onlarla ortak bir kimliğe sahip midir? Evet, Mehmet insandır. Bütün insanlar gibi...

Demek ki, Mehmet'in birçok kimliği vardır. Mehmet, bu kimliklerden hepsinin bilincindedir; hepsini benimsemektedir. Bu kimliklerden hiç birisinin, bir diğeriyle çelişmediğini ifade etmekte ve buna inanmaktadır. Her kimliğini kendi

alanında kullanmakta, birini diğerine karıştırmamaktadır. Her kimliğinin işlevini o kimlik alanı içinde yerine getirmeye çalışmaktadır.

Hoşkademli Mehmet, bu konuda tek örnek değildir. Aynı konumda, benzer biçimde çok kimlikli, Fatsalı, Bafra, Ulubeyli, Mesudiyeli, Reşadiyeli, kısaca Orta Karadeniz'in her yerine mensup başka Mehmetler vardır. Mekân ve meslek mensubiyetleri, iş kimlikleri önemli farklılıklar arz etmesine ve belki bir kısmı etnik açıdan farklı kökenlerden gelmiş olmalarına rağmen, Orta Karadenizlilerin tamamı, Karadenizlilik kimliği dışında, büyük Türkiye toplumuna, diğer bir ifadeyle Türk Milleti'ne, büyük çoğunluğu itibarıyla de İslâm dinine mensupturlar. Sosyolojik ve kültürel bir bütünlük içindedirler. Hiç biri diğerini "öteki", "yabancı" olarak görmemektedir.

Tarihî derinliklerini araştırdığımızda, acaba Orta Karadenizlilerin, bu bölgede yaşayan eski toplumlarla bağlantısı nedir? Bu soruyu cevaplandırabilmek için, bölgenin eski halklarına bir göz atmak gerekir.

Bu güne kadar yapılan araştırmalardan biliyoruz ki, M.Ö. 1700'lerden itibaren, Orta Karadeniz bölgesi, birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir: Hititler, Firigler, Kimmerler, Medler ve Persler, Büyük İskender, Pontus Devleti, Roma ve Bizans İmparatorlukları, Trabzon Rum Devleti, Türk Beylikleri (Hacı Emiroğulları, Taceddinoğulları, Kubadoğulları, Taşanoğulları, Bafra Beyleri), Osmanlı İmparatorluğu ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti Devleti¹. Böylesine siyasi değişmelere maruz kalan bir bölgenin nüfus yapısının ve kültür kimliğinin aynı kalmasının mümkün olamayacağı, değişim ve dönüşümlere uğrayacağı son derece açıktır. Nitekim öyle olmuştur.

Kimmerler dönemine kadar, ayrıntıları bilinmemekle birlikte, Orta Karadeniz nüfusunun Asya kökenli olduğu kesindir. Kimmerler döneminde, Tirebolu-Giresun arasına Mossinoikler ve Giresun-Ordu arasına ise Khalibler yerleşmiştir. Khalibler daha sonra batıya doğru yayılmış, Ünye'yi merkez edinmişlerdir. Yine aynı dönemlerde, Samsun bölgesine beyaz Asurlular, Çarşamba-Ordu arasına Tibarenler yerleşiyor. M.Ö. 600'ler civarında, önce Sinop ve Trabzon'da Yunan ticaret kolonileri kuruluyor ve daha sonra bu koloniler bölgede yaygınlaşıyor. M.S. 324 yılından itibaren bölgede hristiyanlık da yayılıyor. Grekçe, önce ticaret dili, Bizans döneminde ise resmî dil hâline geliyor ve bölge kültürünü etkiliyor.

Bölgedeki önemli hâdiselerden birisi de, bilindiği üzere 1204 yılında, İstanbul'un Latinler tarafından istila edilmesi, bunun üzerine, Bizans Komnenos hanedanının bir kolunun Trabzon Rum Devleti'ni kurmasıdır (1204-1461). Trab-

¹ Orta Karadeniz bölgesine, M.Ö. 1700'den M.Ö. 280 yılına kadar, sırasıyla Hititler (1700-1200), Firigler (1200-676), Kimmerler (676-546), Medler ve Persler (546-334) ve nihayet Büyük İskender hâkim oluyor. Bu dönemlerdeki yerli nüfusun Asya kökenli olduğu kesindir. M.Ö. 600'lerde, Yunanlılar, kıyılarda ticaret kolonileri kuruyorlar. İskender'in ölümünden elli yıl sonra, İran kökenli Mithridates'lerin yönetiminde Pontus Devleti kuruluyor (M.Ö. 280 - M.Ö. 63). M.Ö. 63 yılında üç yüz yıl sürecek olan Roma hâkimiyeti başlıyor.

zon ve çevresine hapsolmuş bir vaziyette kalan bu devlete Fatih Sultan Mehmed son vermiştir. Fakat, Orta Karadeniz bölgesinin kültürel kimliğini doğru anlayabilmek için, 1040'lardan itibaren Türklerin Anadolu'ya yaptıkları akınların, özellikle 1071 yılından sonra Karadeniz dağlarının arkasında oluşan yeni siyasi, sosyal ve kültürel değişme ve oluşumların iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu konuyu kısaca şu şekilde özetleyebiliriz, daha Malazgirt savaşından çok önce, Türkler, bütün Anadolu'da olduğu gibi, Karadeniz bölgesinde de belli bir yer edinmeye başlamışlar, 1057'de Şarkî Karahisar'ı fethetmişlerdir. Malazgirt'ten hemen sonra fethedilen Trabzon üç sene Türklerin elinde kalmıştır. Bundan sonra Karadeniz bölgesi, Danişmendliler, Saltuklular, Mengücekler ve Türkiye Selçukluları ile Bizans İmparatorluğu ya da Trabzon Rum Devleti arasında geçen mücadelelere sahne olmuştur. Türkler zaman zaman sahillere kadar inmişlerdir. Kıyı şehirleri bile iki taraf arasında zaman zaman el değiştirmiştir. Danişmendlileri ortadan kaldıran Türkiye Selçukluları, Samsun'a kadar ilerlemiş (1178) ve Müslüman Samsun'u kurmuşlardır. 1214'te Sinop'u ele geçiren Selçuklular, Trabzon Rum Devleti'ni tabi' devlet haline getirmişler; 1228'e kadar, Ünye'ye kadar olan bölgeyi Türk iskânına açmışlardır².

1243 Köseadağ yenilgisinden sonra, Selçuklularla birlikte Trabzon Rumları da Moğollara tabi olmuşlardır. Bilindiği üzere, bu dönemde Anadolu'ya Moğolların önünden kaçan ve büyük kitleler oluşturan yeni Türk göçleri gelmiştir. İşte Orta Karadeniz bölgesinin demografik yapısını tamamen Türkler lehine değiştirecek olan asıl faktör, bu dönemden sonraki gelişmelerdir. Gerçekten XIII. yüzyılın ortalarından itibaren, Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri zayıf olan Trabzon Rum Devleti, Orta Karadeniz'in dağlık bölgesindeki Türkmen ilerlemesi önünde etkili olamayacaktır. Panaretos, 1280'lerde Khalibya bölgesinin Çepni Türkmenlerinin eline geçtiğini ve bölgenin kaybedildiğini bildirmektedir. Gerçekten, bu dönemde Türk boylarının Ordu'ya kadar olan bölgeyi yurt tuttıkları anlaşılmaktadır. Bu Türk nüfusu, XIV. yüzyılın başında bağımsız beylikler olarak örgütlenecek ve Orta Karadeniz bölgesine hâkim olacaklardır. Bunlardan en önemlisi Hacı Emiroğulları ve Taceddinoğulları'dır.

Malazgirt öncesindekileri ve Malazgirt'ten sonra Köseadağ savaşına kadar geçen 162 yıllık mücadeleyi bir yana bırakırsak, Moğol baskısından sonra Anadolu'ya gelen yeni Türk kitlelerinin elli yıllık akınları ve mücadeleleri sonucundadır ki, Orta Karadeniz bölgesi Türk iskânına açılabilmiştir. Ve bu iki beylik bir buçuk yüzyıla yakın bir süre, 1427'de Osmanlılar tarafından ilhak edilinceye kadar hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bugün Doğu Karadeniz denilince, çoklarının aklına hemen ilk çağlarda kurulmuş Pontus Devleti ya da Trabzon Rum Devleti akla gelmekte; Hacıemiroğulları veya Taceddinoğulları hatırlanmamaktadır. Halbuki, XIV. yüzyıl ortalarında,

² İ. Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyeti'ne kadar Doğu Karadenizde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004, s.107.

Trabzon'da 6000 insan yaşarken, araştırılıp bilinmedikleri için pek dikkate alınmayan bu iki Türk beyliğinden her birinin bundan daha fazla askeri vardı.³ 1404'te Ordu'dan geçen İspanyol elçisi Clavijo, Hacıemiroğullarının 10.000 askeri olduğunu bildirmektedir.⁴ Tacettinoğullarının da 1386'da 12 bin askeri olduğu ve 60 bin Türk nüfusa sahip olduğu nakledilmektedir.⁵ Fakat hemen belirtelim ki, kanaatimize göre, asker olarak belirtilen bu kişiler aslında bölgeye yerleşmiş olan Müslüman Türk âile reislerinden başkası değildi.

Hacıemiroğullarının ilk merkezleri Mesudiye civarında, Taceddinoğullarının ise Niksar'da iken, daha sonra birincilerinininki Ordu'da Eskipazar mevkiine, ikincilerinininki ise Çarşamba'nın bugünkü Ordu köyüne taşınması; ve her ikisinin de Ordu adını taşıması son derece ilgi çekicidir.

Özellikle bu iki güçlü beyliğin Tirebolu'dan Samsun'a ve Kelkit vadisinden Karadeniz sahillerine kadar uzanan Orta Karadeniz bölgesini tamamen Türkleştirdikleri ve Osmanlılara yaklaşık bir buçuk yüzyıllık bir Türk ülkesi devrettikleri anlaşılmaktadır. Bu iki beyliğe âit topraklar Osmanlılar döneminde Şebinkarahisar ve Canik sancaklarını oluşturacaklardır. XV ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir defterleri ve XVII. yüzyılda düzenlenen Avarız Defteri, Orta Karadeniz Bölgesi'nin bölgede yaşamakta olan Türk sosyal yapısı tarafından Türk kültürüyle nasıl işlenmiş olduğunu gözler önüne seren verilerle doludur. Bunlarla ilgili ilmi tahliller yapılmış ve sonuçlardan bir bölümü yayınlanmıştır. Bu araştırmalara göre, bölgedeki Türk dışı unsurlar, kale çevrelerinde ve çok düşük orandadırlar. Devam etmekte olan araştırmaların sonuçları da yayınlandıkça bölgenin sosyal yapısı ve kültürü hakkındaki bilgilerimiz daha da artacak ve açıklık kazanacaktır.

Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni -1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi- adlı kitabın yazarı Yunanlı Dr. Georgios Nakracas, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, Tirebolu, Giresun ve Ordu bölgesinde "Ortodoks Hristiyanlar ortadan kayboldular, yani ya savaşlar yüzünden yok oldular ya da Müslümanlaştılar" demekte ve buna delil olarak 1681'de bölgeyi gezen Kudüs Patriği Dositheos'un şu cümlesini göstermektedir:

"...Kotyora (Ordu) ıssız... Giresun'da birkaç Hristiyan var. Tirebolu da öyle, Tirebolu kalesinde hiç hristiyan yok..."⁶

Aynı seyyah, 1681'de Samsun'da da tek bir Hristiyan'ın mevcut olmadığını, yakınında tek bir Hristiyan köyün bulunduğunu belirtmektedir.⁷ Samsun'da 1813'lere kadar Hristiyan nüfus olmadığını İngiliz seyyah Kinneir de doğrular.⁸

³ Tellioglu, a.g.e., s. 147.

⁴ Tellioglu, a.g.e., s. 152.

⁵ Tellioglu, a.g.e., s. 162.

⁶ G. Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi-*, çev. I. Onsoğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s. 208.

⁷ Nakracas, a.g.e., s. 213.

⁸ Nakracas, a.g.e., s. 213.

Az önce bahsettiğim araştırmalar, Hristiyanların bu bölgeden 1040'lardan 1280'lere kadar uzanan yaklaşık 250 yıllık bir süreçte kaybolduklarını; bunun sebebinin savaşlar, hastalıklar, tabii âfetler ve bölgeden kaçış olduğunu; Müslümanlaşmanın çok seyrek meydana geldiğini, dolayısıyla demografik yapının değişmesinde önemli bir rol oynamadığını göstermektedir.

XVIII. yüzyıldan itibaren bölgede Hristiyanları yeniden görmekteyiz. Bunların, Gümüşhane, Ürgüp Göreme, Kayseri, Niğde veya daha başka bölgelerden geldikleri anlaşılıyor. Nakracas, Yunan kaynaklarına ve Yunanlı araştırmacıların eserlerine dayanarak, Müslüman Türklerin ve Hristiyanların 1912'deki nüfuslarını vermekte; söz konusu göçlere rağmen, Hristiyanların bölgede hiçbir zaman çoğunluk olamadıklarını rakamlarla göstermekte; bunların Pontus'a dışarıdan gelmiş olmaları sebebiyle Pontus kökenli olamayacaklarını; dolayısıyla bu bölgede Türklerden önceki halklar açısından bir süreklilikten bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır⁹.

Bilindiği üzere, Orta Karadeniz bölgesine gelen bu Hristiyanlar, Pontus Devleti kurma sevdasına kapılmış; çeteler kurarak isyan etmişlerse de, Millî Mücadele'den sonra, mübadeleye tabi tutularak Yunanistan'a gönderilmişlerdir.

Bir de, XIX. yüzyılda, Balkanlardan ve Kafkaslardan Orta Karadeniz bölgesine gelen göçler vardır. Bunlar, bulundukları bölgede huzursuz edildikleri ve sürüldükleri için Türkiye'ye, dolayısıyla Orta Karadeniz bölgesine gelmişlerdir. Kendilerini Anadolu'daki Türk halkıyla aynı gördükleri için buraya gelmişlerdir. Türk halkı da onları "öteki" olarak görmemiş, kabul etmiş ve benimsemiştir. Burada Türk kimliği, günümüz sosyal antropolojisinin tâbiriyle, "büyük toplum" veya "egemen toplum" rolünü oynamaktadır. Türkiye'deki bu "büyük Türk toplumu"nun kimliği, 1000 yıllık bir oluşum sürecinin ürünüdür. Orta Asya'dan, İslâm medeniyetinden ya da kendisinden önceki Anadolu halklarından bir kısım kültür unsurları tevârüs etmiş olmasına rağmen, emek harcanarak kazanılmış bir kimliktir.

Kimlik tarihî bir oluşumdur, bir süreçtir.

Hacı Bayramı Velî,

"Kim bildi ef'âlini / Ol bildi sıfatını / Anda gördü zâtını / Sen seni bil sen seni" diyor.

Doğru söylüyor.

Demek ki, herkesin, bireylerin olduğu kadar toplumların da, dolayısıyla Orta Karadeniz toplumunun olduğu kadar, büyük Türk toplumunun ya da Türk Milleti'nin de, önümüzdeki dönemlerde sâhip olacakları kimlik, geçmişte olduğu gibi, kendi irâdelerine ve emeklerine bağlı olarak biçimlenecektir...

⁹ Nakracas, *a.g.e.*, s. 208-219.